

Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar
Doktori Iskola

Koppányi Zsolt

A zenekari fúvóhangzás fejlődése a rézfúvós
basszushangszerek tükrében: a serpent, az ophikleid és
a cimbasso virágkora, a tuba térhódítása

DLA értekezés tézisei

Témavezető: Farkas István Péter harsonaművész,
habilitált egyetemi docens

2012

A kutatás előzményei, motiváció

Határozottan emlékszem arra a napra, noha majdnem 25 éve történt, még főiskolás koromban. Egy zenetörténet órán ültünk, Berlioz *Fantasztikus Szimfóniája* volt az óra anyaga. Megörültem neki: végre egy mű, amiben két tuba is szerepel – gondoltam én akkor. A szimfónia keletkezési dátuma 1830, a tuba megkonstruálásának időpontja 1835. Ennyit már tudtam, a két évszámából teljesen nyilvánvaló vált, hogy Berlioz nem írhatott tubát a szimfonikus költemények előfutárának tekintett programzenei alkotásához. Azonban melyik lehetett az a hangszer, amit manapság tubával helyettesítünk? Szakmai érdeklődésem innen datálódik a különböző rézfúvós, különösen a basszus és a speciális vagy jobban mondva elfeledett hangszerek és alkalmazási területük iránt. Értekezésemhez már sok éve, évtizede gyűjtöttem az anyagot, amikor még nem is gondoltam, hogy egyszer disszertációt fogok írni, hiszen gyakorló zenészként és tanárként számtalanszor találkoztam olyan hangszerelnevezésekkel, amelyekről legjobb esetben is csak sejtésem volt, hogy milyen instrumentumokat takarhattak. Így dolgozatom gyakorlati indíttatású is, nem csak teoretikus kérdéseket boncolgat.

Források

Kutatásaimhoz sajnos nagyon kevés magyar nyelvű szakirodalmat találtam. Ezek egyike Bogár István *A rézfúvós hangszerek* (Budapest: Zeneműkiadó, 1975) című műve volt, ami természetesen nem tartalmazta, tartalmazhatta a rézfúvós hangszerek és alkalmazásuk, játékmódjuk területén a megírása óta elmúlt több mint három évtizedben tapasztalható óriási fejlődést és felhalmozott tapasztalatot.

Szerencsére az angol és német nyelvű szakkönyvek között – ha nem is igen bőséges, de már jóval nagyobb számú forrásanyagra bukkantam, az 1970-es években e területen megélnkülő organológiai kutatásoknak köszönhetően. Ezek közül legfontosabbnak Clifford Bevan *The Tuba Family* (London: Piccolo Press, 2nd Edition, 2000.), Trevor Herbert *The Trombone* (Yale University Press, New Haven and London, 2006.), Herbert Heyde *Das Ventilblasinstrument. Seine Entwicklung im deutschsprachigen Raum von den Anfängen bis zur Gegenwart* (Wiesbaden:

Breitkopf & Härtel, 1987.), valamint nem utolsó sorban Hector Berlioz *Große Instrumentationslehre*. (Lipcse: Breitkopf und Härtel, (1843) 1911.) című könyveit tartottam. Bevan a tubák családjáról írt, szinte a legapróbb részletekre kiterjedő alapos, precíz műve iránti felfokozott nemzetközi érdeklődést remekül megmutatta, hogy az eredetileg az 1970-es években készült könyv első kiadásáért már 500 dollárt is elkértek. Így a második, átdolgozott kiadás igencsak hiánypótlónak, a tubajátékosoknak számára pedig alapműnek számít.

Hasonlóan magas színvonalú (habár rövidebb lélegzetvételű, ám mélységében annál jobban kutató) alkotásnak minősült Renato Meucci *The Cimbasso and Related Instruments in 19th-Century Italy* (*Galpin Society Journal*, Vol. 49 Mar., 1996, pp. 143–79.) című tanulmánya, ami a Cimbasso fejezet megírásához nyújtott rendkívüli segítséget.

Első és másodlagos forrásként rengeteg partitúrát használtam fel az elemzésekhez, azonban itt is igyekeztem ugyanazon mű többféle kiadását beszerezni a legalaposabb megközelítés érdekében, mivel az általam legfőképpen kutatót 19. századi zeneművekben sokszor pontatlan hangszermegnevezésekkel találkoztam.

Természetesen nem hagyhattam ki a modernkor egyik nagy vívmányának, az internetnek a segítségét sem, azonban ezzel a forrással nagyon óvatosan bántam, csak neves szakemberek munkáiból merítettem. Ilyen volt például a kiváló angol tubaművész, nemzetközi szólista James Gourley internetes honlapján megjelent és általa jegyzett *The Cimbasso: Perspectives on Low Brass performance practise in Verdi's music* (www.jamesgourley.com) című tanulmány.

Az értekezés felépítése, vizsgált területek

Disszertációm kilenc részből tevődik össze. Az első fejezet általános rézfúvós hangszertörténettel, a második a rézfúvós hangszerek akusztikai tulajdonságaival foglalkozik. Tulajdonképpen el is hagyhattam volna e két részt, azonban véleményem szerint ezek a fejezetek értekezésem könnyebb megértését szolgálják. A harmadik, negyedik és az ötödik rövidebb részben a trombiták-basszstrombiták, kürtök-mélykürtök és harsonák-basszus- és kontrabasszus-harsonák alkalmazásának területeit vizsgáltam történeti kontextusban. Értekezésem fő és egyben hosszabb,

bővebben részletezett fejezetei a hatodik, hetedik, nyolcadik és a kilencedik, amelyek a 20. század elejére teljesen elfeledett, azonban mára újból felfedezett szerpenttel, ophikleiddal, a cimbasso régi és modern változataival, valamint a megkonstruálásuk után pár évtizeddel a rézfúvós basszushangszerek területén szinte egyeduralkodóvá váló tubákkal, továbbá az ebből fakadó térhódítás miatt kialakuló problémákkal foglalkozik alaposabban. A vizsgált területek magyar vonatkozásaira – főleg a tubával kapcsolatban – kevesebb figyelmet fordítottam, mivel Szabó László doktori értekezésében¹ kellő figyelemmel és alaposítással kutatta ezeket a kapcsolódási pontokat.

Módszerek és eredmények

Kutatási módszeremet nem nevezhetném újszerűnek. Legfőképp a külföldi szakirodalom tanulmányozását (mivel magyar nyelvű ebből a témakörből szinte nem is létezik) és különböző partitúrák összehasonlítását, elemzését végeztem el. Továbbá élnem kellett a forráskritika módszerével is, mivel a fentebb említett pontatlan, illetve más hangszerelnevezések egyazon mű, különböző kiadásaiban szerepeltek.

Értekezésem újszerűsége az általam választott téma megközelítéséből fakadt. Előadóművészként és főiskolai, szakközépiskolai tubatanárként sokszor szembesültem a disszertációmban elemzett speciális hangszerek alkalmazási területén fennálló helyettesítések problémakörével. Megközelítem természetesen szubjektív, azonban remélem, hogy több mint 20 éves szakmai tapasztalatom birtokából kifolyólag mégis kellő objektivitást mutat.

Kutatásaim néha meglepő eredményre vezettek. Ilyen volt például a basszustrumbita alkalmazása, amely sok esetben a trombita szoprán szólamához csatlakozó, melódiavezető hangszer képét mutatja. Igen érdekes volt megfigyelni és nyomon követni a 19. századi francia zeneszerzők minden harsonaszólam tenorharsonával való játszátására való törekvését, ami a korabeli előadási gyakorlatban gyökeredzett. A tubások szeretett-rettegett szólója a Bydlo, amely a valóságban egy sokkal magasabb alaphangú instrumentumra íródott, mint ahogy manapság használatos. Az ehhez hasonló, rendkívül magas zenekari

¹ Szabó László (2010): A basszustuba alkalmazási területeinek magyar vonatkozásai. DLA Értekezés

szemelvényekhez kapcsolódik az ophikleid helyettesítésének problémája, mely szólam pótlása szintén a tubajátékosoknak okoz gondot. Ezeket az „anomáliákat” a zenekari muzsikusok kellőképpen megtapasztalják a napi praxisukban, ám a miértekre valószínűleg nemigen tudják a választ. Dolgozatom segítséget nyújthat az elméleti kérdések megválaszolásához, valamint – véleményem szerint – felhasználható lehetne oktatási segédanyagként a rézfúvós hangszeresek képzésénél.

A szerpent témakörben csak részeredményeket tudok felmutatni, mivel a szerpent magyarországi szerepének tisztázásához nem találtam elég forrásanyagot. Azonban feltett szándékom ezen a kutatási területen további vizsgálódásokat folytatni, mégpedig abban a kérdésben, hogy vajon a szerpent betöltött-e hasonló funkciót a magyar egyházzenei életben, mint a 19. századi francia és olasz templomokban?

Válogatott irodalomjegyzék

Baines, Anthony (1993): *Brass Instruments. Their History and Development*. New York. Dover Publications.

Berlioz, Hector (1843): *Große Instrumentationslehre*. Lipcse. Breitkopf und Härtel.1911.

Berlioz, Hector (1863): *Instrumentationslehre*. Lipcse. Edition Peters. 1903.

Berlioz, Hector: *Hector Berlioz emlékiratai. Utazásai Olaszországban, Németországban, Oroszországban és Angliában*. Budapest: Zeneműkiadó, 1956.

Bogár István (1981): *Rézfúvós hangszerek*. Budapest. Zeneműkiadó.

Gourley, James: The Cimbasso: Perspectives on Low Brass performance practise in Verdi's music. www.jamesgourley.com, letöltés dátuma: 2007. 11.23

Herbert, Trevor (2006): *The Trombone*. Yale University Press. New Haven and London.

Heyde, Herbert (1987): *Das Ventilblasinstrument. Seine Entwicklung im deutschsprachigen Raum von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Wiesbaden. Breitkopf & Härtel.

Meucci, Renato (1996): The Cimbasso and Related Instruments in 19th-Century Italy. *Galpin Society Journal*, Vol. 49 Mar., 1996, pp. 143–79.

Palmer, Philip (1987): In Defense of Serpent. *Historic Brass Society Journal*. New York.

Tarr, Edward (2005): *Die Trompete*. Mainz. Schott Musik International.